

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3394>

ArticleHistory:

Received

02/04/2023

Accept

14/05/2023

Available

online

15/05/2023

A RESEARCH ON THE ETIMOLOGICAL ANALYSIS OF THE WORD 'EBED' AND THE 'ETERNAL' FORMATION OF THE HEREAFTER

'EBED' KELİMESİNİN ETİMOLOJİK TAHLİLİ VE AHİRETİN 'EBEDİ' OLUŞU ÜZERİNE YAPILAN BİR ARAŞTIRMA

Ahmet Turan GÜRBÜZ¹

Abstract

The subject of eternity has caused controversy because it is tried to be explained with the concept of absolute eternity, which is attributed to the word 'eternal'. The issue of eternity is not a matter of one's own will. As a matter of fact, man is a mortal and finite being. Ontologically, the beings created afterwards are not eternal in the absolute sense, nor can they be eternal in the absolute sense. The 'eternity' in question is a registered and conditional eternity dependent on Allah's will and will. Based on verses and hadiths, there is no doubt that the Hereafter is eternal; however, when the meaning of absolute eternity is attributed to this eternity, then some theological problems and debates arise. It has been tried to find a solution to this problem and as a result, it has been concluded that eternity does not mean eternity in an absolute sense. In this context, it is Almighty Allah who determines the time and limit. Even if the duration of the life in the hereafter, which will take place in accordance with the will of our Almighty Lord, who has the power and wisdom, will be eternal in the absolute sense, this will still happen with the permission of Almighty Allah.

Keywords: Infinity, Hereafter, Heaven, Hell

Özet

Ebedilik konusu 'ebed' kelimesine yüklenen mutlak sonsuzluk kavramı ile açıklanmaya çalışıldığı için tartışmalara neden olmuştur. Sonsuzluk meselesi insanın kendi iradesine bağlı bir durum değildir. Nitekim insan ölümlü ve sonu olan bir varlıktır. Ontolojik olarak da zaten sonradan yaratılan varlıklar mutlak manada ezeli olmadıkları gibi mutlak manada ebedi de olamazlar. Söz konusu olan 'ebedilik' Allah'ın dilemesine ve iradesine bağlı kayıtlı ve şartlı bir ebediyettir. Ayet ve hadislerden hareketle ahiretin ebedi olduğuna şüphe yoktur; ancak bu ebediliğe mutlak sonsuzluk anlamı yüklendiğinde işte o zaman teolojik olarak birtakım problemler ve tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu soruna çözüm bulmaya çalışılmış ve netice itibarıyla ebediliğin mutlak manada bir sonsuzluk ifade etmediği kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda süreyi ve sınırı belirleyici olan yüce Allah'tır. Hüküm ve hikmet sahibi olan yüce rabbimizin iradesine bağlı

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, ahmetturan.grbz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7972-9501

olarak gerçekleşecek olan ahiret hayatının süresi mutlak manada ebedi yani sonsuz olacaksa bile bu yine yüce Allah'ın izni ile gerçekleşecektir.

Anahtar Kelimeler: Sonsuzluk, Ahiret, Cennet, Cehennem.

GİRİŞ

“Hulud” ve “Ebed” Kelimelerinin Dilbilimsel Tahlili

“*hulūd*” الحُلُود ve “*ebed*” أَبَد kelimelerini dilbilimsel (etimolojik) olarak incelediğimizde karşımıza “*hulūd*” sözlükte “değişikliğe uğramadan bir yerde uzun müddet beklemek”, ‘*ebed*’ ise sonsuzluk manasında değil “uzun süren zaman” anlamında kullanıldığı görülür. Kelimelere bu manayı verirken genelde Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât* adlı Kur'an sözlüğü referans gösterilmektedir. *el-Müfredât*'ta verilen bilgiye göre “*hulūd*” sözcüğü, “bir şeyin bozulmaya maruz kalmaktan uzak ve arınmış olması, bulunduğu hal üzere kalması” anlamına gelir. Nitekim İsfahânî cennetteki *hulūdu* “oradaki eşyanın bozulmaya maruz kalmaksızın olduğu hâl üzere bekâsı” olarak açıklamış ve ardından, cennet ve cehennem halkının buldukları yerde kalışlarını ‘*hulūd*’ kelimesiyle ifade eden Kur'anî ifadelerden örnekler vermiştir. İsfahânî'den önce yaşamış olan dilci İbn Düreyd'in (ö. 321/933) verdiği bilgiye göre kelime (*halede-yahlidū-haled*) veya ‘*hulūd*’ bâbından (ikinci bâb) kullanılırsa kişinin yaşlılığının gecikmesi vb. manaları ifade eder, bu manada *if'âl* bâbından (*ahlede*) fiili de kullanılır. Ama (*halede-yahludu-hulūd*) bâbından (birinci bâbdan) geldiğinde “kalışın (bekâ) devamlılığı”nı belirtir, başka bir şeyi değil. Bu yüzden ‘*hulūd*’ (hakikî anlamıyla) dünyada söz konusu olmaz. Nitekim ahiret ve cennet için “*dârü'l-huld*”, “*dârü'l-hulūd*” denmiştir.² Arap Dili âlimlerinden İbn Fâris (ö. 395/1004) de sözcüğün kök anlamını “sabitlik” (sebât), devamlı olup ayrılmamak (mülâzemet) olarak belirlemiştir.³ Endülüslü Müfessir İbn Atıyye de (ö.541/1147) İbn Düreyd'i destekler mahiyette açıklama yapmıştır: ‘*hulūd*’ kelimesi, “ebedilik” anlamında hakikat, “bir şeyin uzun süre devam etmesi” anlamında ise mecazdır ve Kur'an'da cennetlikler ve cehennemlikler için kullanıldığı yerlerde hakikî anlamıyla kullanılmıştır.⁴ Cennetlikler ve cehennemlikler için kullanılan ve Türkçe meallerde ebedi, sürekli, ölümsüz manaları verilen “*hâlidün/hâlidîn*” veya tekil haliyle “*hâliden*” kelimesi, müfessirler tarafından sözlük anlamı da dikkate alınarak genelde “ebedi olarak kalıcıdır” tarzında açıklanmıştır.⁵ Öte yandan Kur'an'da cehennem azabını nitelemek üzere aynı kökten “sürekli azap” عَذَابِ الْخُلْدِ (*azâbe'l-huld*);⁶ “sürekli kalma yurdu” دَارِ الْخُلْدِ (*dârü'l-huld*)⁷ tabirleri geçtiği gibi cennet için de “ebedi cennet/ebedilik cenneti” جَنَّةِ الْخُلْدِ (*cennetü'l-huld*);⁸ “sürekli gün” يَوْمِ الْخُلُودِ (*yevmü'l-hulūd*)⁹ tabirleri de geçer. Şu kullanımlar da kelimenin anlam alanını belirlemede önemlidir:

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جِسْدًا وَلَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ

“Biz onları (peygamberleri) yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî (*hâlidün*) de değillerdir” (Enbiyâ 21/8)

وَمَا جَعَلْنَا لِيَشْرَ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَقْبَانَ مِمَّا فَهُمُ الْخَالِدُونَ

“Biz, senden önce hiçbir beşere ebedilik (*huld*) vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedi mi (*hâlidün*) kalacaklar?” (Enbiyâ 21/34)

² İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, Haydarabad 1345, c.II, s.201-202 “*hld*” md. ayrıca bk. Zebîdî, *Tâcül-arus*, “*hld*” md.

³ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, “*hld*” md.

⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-veciz*, c.I, s.110.

⁵ Mesela bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s.27.

⁶ Yunus 10/52; Secde 32/14.

⁷ Fussilet 41/28.

⁸ Furkân 25/15.

⁹ Kâf 50/34.

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ

“Ebedî kalacağınızı (tahludûn) umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?” Şuarâ 26/129)

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدُهُ

“Malının, kendisini ebedi yaşatacağını (ahlede) sanır” (Hümeze 104/3)

“Ebed” kelimesine gelince İbn Düreyd, İbn Manzûr, Zebîdî gibi dilciler onu mutlak manada “zaman (dehr)” olarak açıklamışlar; İbn Fâris de onun “müddetin uzunluğu” ve “yabanileşmek/vahşileşmek” olmak üzere iki kök anlama sahip olduğunu kaydetmiştir.¹⁰ Râgıb el-İsfahânî'nin verdiği bilgiye göre “ebed”, zamanın cüzlere ayrılması gibi cüzlere ayrılma niteliği olmayan “uzun (uzayıp giden) zaman müddeti”nden ibarettir. Bu yüzden “şu kadar zaman” denir, fakat “şu kadar ebed” denmez. Anlam itibarıyla ‘ebed’e eklenecek bir başka zamanın varlığı düşünülmemeyeceğinden, onun ikili (tensiye) ve çoğulunun olmaması beklenir. Ancak kelime, Arapların kullanımında bazen anlam alanının bir kısmına (zamanın bir bölümüne) tahsis edildiği için, “âbâd” diye çoğul haliyle de kullanılmaktadır. ‘Ebed’, bir şeyi nitelemek üzere kullanıldığında “dâim” anlamına gelir. (Te’bbede) fiili, aslında, (dünyevi konularda) uzun müddet kalan şeyleri belirtmede kullanılır.¹¹ İbn Manzûr’un Ubeyd b. Umeyr’e nisbet ederek kaydettiği “dünya emed (sonlu), âhiret ise ebeddir” sözü de kelimenin taşıdığı anlamı belirlemesi açısından önemlidir.¹²

Kelimenin “yabanileşmek” anlamında kullanılmasına gelince, Araplar, kaza ve hastalık gibi arızı haller dışında tabii şartlarda kalması durumunda vahşi hayvanın ebedi olarak yaşayacağına inandıkları için ona “âbid/âbide” demişlerdir. Bunların yanında yaz kış aynı arazide kalan, göçmen olmayan kuşlara “evâbid” (tekili âbid); her yıl doğum yapan (doğurgan) dişi eşeğe “ebid” demişlerdir. Bir arazinin sahibi tarafından, satılmamak ve miras bırakılmamak üzere vakfedilmesine ‘müebbed vakıf’ tabiri kullanılır.¹³

“Beka” Kelimesinin Dilbilimsel Tahlili

İnkârcıların cehennemde ebedi kalacaklarını ifade eden kelimelerden birisi de “bir şeyin ilk hali üzere sabit olması” manasına gelen ve “sona erme”nin zıddı olan ‘bekâ’ kelimesinin ism-i tafdil haliyle “ebkâ” أَبْقَى şeklindeki kullanımınıdır. Bu kelime Cenâb-ı Hak ve O’nun ahirette müminler için hazırladığı nimetler hakkında kullanıldığı gibi¹⁴ âhiret hayatı için ve özelde de âhiret azabı için kullanılmıştır:

وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى

“Elbette ahiretin azabı daha çetin ve daha bekâlıdır” (Tâhâ 20/127)

Ahiretin, ahiret nimetlerinin ve azabının kalıcılığının ayetlerde “daha bekâlıdır” tarzında üstünlük bildiren kullanımla ifade edilmesi, söz konusu varlıkların uzun süre devam etseler de sonlu olacakları anlamına gelmeyeceği, ayetlerdeki söz geliminden açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum da bize gösteriyor ki; sadece ‘ebed’ ve ‘huld’ kelimeleri değil aynı zamanda ‘beka’ kelimesi de ahiret hayatının çok uzun olacağını bizlere açıkça göstermektedir. ‘el-Baki huv’el Baki’ sözünde geçen bakilik sadece Allaha mahsus olan bir sonsuzluğu işaret etmektedir. Pek tabiki ahiret hayatının bakiliği, bizatihi kendisinden kaynaklanan bir sonsuzlukla alakalı değildir. Bizatihi sonsuz olan sadece Allah’tır. Bu bakımdan ahiretin sonsuzluğu da yine yüce Allah’ın iradesine bağlıdır. Bu manada ahiret hayatı mutlak bir sonsuzluğa sahip değildir. Yüce Allah’ın iradesine bağlı kayıtlı ve şartlı bir sonsuzluğa sahiptir. Bu da bize şunu gösterir ki; Allah ile beraber başka âlem ve

¹⁰ İbn Düreyd, *Cemhere*, c.III, s.201; İbn Fâris, *Mu’cem*, “ebd” md.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ebd” md.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “ebd” md.

¹³ İbn Düreyd, *Cemhere*, c.III, s.201; Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, “ebd” md.; İbn Manzûr, *a.g.e.*, “ebd” md.

¹⁴ Bk. Tâhâ 20/73; Kasas 28/60; Şûrâ 42/36.

varlıkların sonsuza kadar var olagelmesi tevhid ilkesine hanel getirmez. Tam aksine ahiret hayatının Allah'ın bu noktada ilim ve iradesine bağılı bir sonsuzluğa bağlanması ve dilediği zaman üzerinde hüküm ve hikmet sahibi olması tevhid ilkesi ile bire bir bağdaşmaktadır. Yani buradaki "bakilik" Allah'ın izni ile gerçekleşen sonsuzluktur. Mutlak manada bir sonsuzluk değil şartlı bir sonsuzluktur. Zaten bir varlığın ezeliyeti olmaksızın mutlak manada ebediyetinden de bahsedilemez. Bu durum sadece ve sadece yüce Allah için geçerli bir durumdur. Ontolojik olarak başkasına bağılı kalarak varlığını devam ettiren objelerin teolojik olarak mutlak manada 'Baki' yani sonsuz oluşundan da bahsedilemez. Bu durum sadece ontolojik olarak 'evvel' olan ve 'ahir' olacak olan yüce Allah'a mahsus özel bir durumdur. Dolayısıyla ahiret hayatının sonsuza kadar var olacak olması gerçek manada bir beka problemi oluşturmaz. Nitekim rabbimiz istediği zaman ve durumda kendisinin varlığına bağılı olan ahiret hayatını da sonlandırabilir. Bu durum tamamen yüce rabbimizin inisiyatifine kalmıştır. Kesin hikmet ve kudret sahibi yüce Allah'tır. Bizler mü'min olarak sınırlı akıl ve irademizle ancak ve ancak rabbimizin bize bildirdiği kadarını bilebiliriz.

"İkamet", "Vasıp" ve "Garam" Kelimelerinin Dilbilimsel Tahlili

Azabın sonsuzluğunu bildiren kelimelerden bir diğeri de Türkçeye "devamlı/dâim" diye aktarılabilecek olan "mukîm" مُكِيمٌ kelimesidir.¹⁵ Bu kelime azabın sıfatı olarak (azâbun mukîm: devamlı azap) şeklinde Kur'an'da beş ayette¹⁶ yer almaktadır. "Mukîm" kelimesi bir ayette:

يُنشِرُهُم رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ

(Tevbe 9/21)

Cennet nimetlerinin sıfatı olarak zikredilmiştir. Yani cennetin kendisi sonsuz olduğu içindir ki; orada bulunan nimetlerin ve ikamet edenlerin de netice olarak sonlu olmaları beklenemez. Nitekim bu durum cennet nimetlerinin devamlı olacağı ve mü'minlerin orada istediği her şeyi bulabilecekleri bildirilmektedir. Zaten cennetin büyük bir mükâfat olması ise oranın elem ve azap verici bir yer olmamasının yanı sıra mükâfatın devamlı olmasına da bağılıdır. Ancak o zaman cennet gerçek manada bir mükâfat ve ödül yeri olacaktır.

Yakın anlamlı kelimelerden bir diğeri de "vâsıb" sözcüğüdür. Sözlükte "devamlı, sınırsız" manasına gelen sözcük bir ayette:

دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ

(Sâffât 37/9)

Cehennem azabının niteliği olarak yer almıştır. Yani sürekli devam eden sonu olmayan bir azaptan, ateşten bahsetmektedir. Cehennem kendisinin bir ceza yeri olması oranın elem verici bir ateş olmasının yanı sıra sonsuz olmasına da bağılıdır ki; ancak sonsuz olduğunda yani devamlı, sürekli bir azap olduğunda gerçek işlevine kavuşmuş olsun. Yoksa cezanın mahiyeti ne kadar şiddetli olursa olsun eğer cezanın süresi kısa olursa tam manada ceza yerini bulmamış olacaktır. Bu durumda cezanın müddeti en az cezanın cinsi kadar önemlidir. Aksi takdirde sınırlı bir cezaya çaptırılmak kişiye sınırlı bir elem ve ceza verir. Bu durum ise rabbimizin ilahi adaletine sığmaz. Çünkü yüce Allah sınırsız nimetler verdiği insanoğlundan hesap sorarken elbette bu bağlamda hak edişine göre sınırsız bir ceza ve mükâfat verecek olması ilahi rahmet ve adaletinin gereği olsa gerek.

Cehennem azabının mahiyeti diğeri bir ayette:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا

(Furkân 25/65)

Türkçeye 'geçici olmayan, alacaklı gibi enseye binen' anlamındaki 'ğaram' kelimesi ile ortaya konmuştur. Yine bu ayette geçen 'ğaram' kelimesi de bize azabın geçici olmadığını şiddetinin bizim anlamamız açısından bir betimleme ile açıklanmıştır. Nasıl ki; borçlu biri alacaklı birisi tarafından borçlunun yakasına yapışır onu asla bırakmaz ise; aynı şekilde dünya hayatında insanın kulluk borçlarını ödemediği için ateşin ona yapışacağını ve asla

¹⁵ Bk. Râgıb el-İsfahânî, "kum" md.

¹⁶ Bk. Mâide 5/37; Tevbe 9/68; Hüd 11/39; Zümer 39/40; Şürâ 42/45.

bırakmayacağını bildirmiştir. Bu durum bize azabın geçici olmayacağını tam aksine borcunu ödemek istese bile ödeyip bu azaptan kurtulamayacağını göstermektedir. Çünkü artık borcun vadesi yani süresi dolmuştur. Artık borç zamanında ödenmemiş ve borçlu olan kişi cezaya müstahak olmuştur. Yani dünya hayatı son bulmuş, borcu ödeme fırsatı kalmamıştır. Ayetin bu noktada somut bir benzetme yaparak bizlere azabın sonsuz olacağını anlatması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Adeta cehennem azabının insana yapışacak bir alacaklı gibi asla onu bırakmayacağını dile getirmekte ve bizlere bu konuda cehennem devamlı ve sonu olmayan bir azap olduğunu vurgulamaktadır. Ateşin ona azap vermesinin yanında asla ondan ayrılmayacak olması azabın şiddetini anlatması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu bakımdan konu ele alındığında bile ahiret hayatıyla ilgili devamlılık arz eden bir sürecin bizlere bildirildiği ayetlerle sabittir.

Hulûd' ve 'Ebed' Sözcüklerinin Ebedilik Bildirmediği İddiası

Azabı ebedî görmeyenler, Kur'an'da cennetin aksine cehennemle ilgili olarak kullanılan sözcükler içerisinde "*hulûd*" ve "*ebed*" sözcükleri de dâhil sonsuzluk bildiren herhangi bir kelimenin yer almadığını öne sürmektedirler.¹⁷ Burada, öncelikle, "*hulûd*" ve "*ebed*" sözcüklerinin ebedilik bildirmediği iddiası üzerinde durulacaktır. İddia sahiplerine göre "*hulûd*" sözlükte "*değişikliğe uğramadan bir yerde uzun müddet beklemek*", "*ebed*" de sonsuzluk manasında değil "*uzun süren zaman*" anlamında kullanılır. Onlar kelimelere bu manayı verirken genelde Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât* adlı Kur'an sözlüğünü referans göstermektedirler.

el-Müfredât'ta verilen bilgiye göre "*hulûd*" sözcüğü, "*bir şeyin bozulmaya maruz kalmaktan uzak ve arınmış olması, bulunduğu hal üzere kalması*" anlamına gelir. Nitekim İsfahânî cennetteki hulûdu "*oradaki eşyanın bozulmaya maruz kalmaksızın olduğu hâl üzere bekâsi*" olarak açıklamış ve ardından, cennet ve cehennem halkının buldukları yerde kalışlarını "*hulûd*" kelimesiyle ifade eden Kur'ânî ifadelerden örnekler vermiştir. İsfahânî'den önce yaşamış olan dilci İbn Düreyd'in (ö. 321/933) verdiği bilgiye göre kelime "*halede-yahlidü-haled*" veya "*hulûd*" bâbından (ikinci bâb) kullanılırsa kişinin yaşlılığının gecikmesi vb. manaları ifade eder, bu manada *if'âl* bâbından "*ahlede*" fiili de kullanılır. Ama "*halede-yahludu-hulûd*" bâbından (birinci bâbdan) geldiğinde "*kalışın (bekâ) devamlılığı*"nı belirtir, başka bir şeyi değil. Bu yüzden hulûd (hakikî anlamıyla) dünyada söz konusu olmaz. Nitekim âhiret ve cennet için "*dârü'l-huld*", "*dârü'l-hulûd*" denmiştir.¹⁸ Arap Dili âlimlerinden İbn Fâris (ö. 395/1004) de sözcüğün kök anlamını "*sabitlik (sebât), devamlı olup ayrılmamak (mülâzemet)*" olarak belirlemiştir.¹⁹ Endülüslü Müfessir İbn Atıyye de (ö.541/1147) İbn Düreyd'i destekler mahiyette açıklama yapmıştır: "*hulûd*" kelimesi, "*ebedilik*" anlamında hakikat, "*bir şeyin uzun süre devam etmesi*" anlamında ise mecazdır ve Kur'an'da cennetlikler ve cehennemlikler için kullanıldığı yerlerde hakikî anlamıyla kullanılmıştır.²⁰

Cennetlikler ve cehennemlikler için kullanılan ve Türkçe meallerde ebedi, sürekli, ölümsüz manaları verilen "*hâlidün/hâlidîn*" veya tekil haliyle "*hâliden*" kelimesi, müfessirler tarafından sözlük anlamı da dikkate alınarak genelde "*ebedi olarak kalıcıdır*" tarzında açıklanmıştır.²¹

Öte yandan Kur'an'da cehennem azabını nitelemek üzere aynı kökten "*sürekli azap*" (*azâbe'l-huld*)²²; "*sürekli kalma yurdu*" (*dârü'l-huld*)²³ tabirleri geçtiği gibi cennet için de "*ebedi cennet/ebedilik cenneti*" (*cennetü'l-huld*);²⁴ "*süreklilik günü*" (*yevmü'l-hulûd*)²⁵

¹⁷ Bk. Ömer Rıza Doğrul, *Tanır Buyruğu*, İstanbul 1980, s. 274; Yusuf Şevki Yavuz, "*Azap*", *DİA*, c.IV, s.308.

¹⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, Haydarabad 1345, c.II, s.201-202 "*hld*" md.; ayrıca bk. Zebîdî, *Tâcül-arus*, "*hld*" md.

¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, "*hld*" md.

²⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, c.I, s.110.

²¹ Mesela bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, c.I, s.27.

²² Yunus 10/52; Secde 32/14.

²³ Fussilet 41/28.

²⁴ Furkân 25/15.

²⁵ Kâf 50/34.

tabirleri geçer. Bazı ayetlerde geçen kullanımlar da kelimenin anlam alanını belirlemede önemlidir:

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ

“Biz onları (peygamberleri) yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî (hâlidûn) de değillerdir” (Enbiyâ 21/8)

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ

“Biz, senden önce hiçbir beşere ebedilik (huld) vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedi mi (hâlidûn) kalacaklar?!” (Enbiyâ 21/34)

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ

“Ebedî kalacağınızı (tahludûn) umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?” (Şuarâ 26/129)

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدُهُ

“Malının, kendisini ebedi yaşatacağını (ahlede) sanır” (Hümeze 104/3)

“Ebed”²⁶ kelimesine gelince İbn Düreyd, İbn Manzûr, Zebîdî gibi dilciler onu mutlak manada “zaman (dehr)” olarak açıklamışlar; İbn Fâris de onun “müddetin uzunluğu” ve “yabanileşmek/vahşileşmek” olmak üzere iki kök anlama sahip olduğunu kaydetmiştir.²⁶ Râgıb el-İsfahânî'nin verdiği bilgiye göre “ebed”, zamanın cüzlere ayrılması gibi cüzlere ayrılma niteliği olmayan “uzun (uzayıp giden) zaman müddeti”nden ibarettir. Bu yüzden “şu kadar zaman” denir, fakat “şu kadar ebed” denmez. Anlam itibarıyla “ebed”e eklenecek bir başka zamanın varlığı düşünülmemeyeceğinden, onun ikili (tensiye) ve çoğulunun olmaması beklenir. Ancak kelime, Arapların kullanımında bazen anlam alanının bir kısmına (zamanın bir bölümüne) tahsis edildiği için, “âbâd” diye çoğul haliyle de kullanılmaktadır. “Ebed”, bir şeyi nitelemek üzere kullanıldığında “dâim” anlamına gelir. “Te’bbede” fiili, aslında, (dünyevi konularda) uzun müddet kalan şeyleri belirtmede kullanılır.²⁷ İbn Manzûr’un Ubeyd b. Umeyr’e nisbet ederek kaydettiği “dünya emed (sonlu), âhîret ise ebeddir” sözü de kelimenin taşıdığı anlamı belirlemesi açısından önemlidir.²⁸ Kelimenin “yabanileşmek” anlamında kullanılmasına gelince; Araplar, kaza ve hastalık gibi arızı haller dışında tabii şartlarda kalması durumunda vahşi hayvanın ebedi olarak yaşayacağına inandıkları için ona “âbid/âbide” demişlerdir. Bunların yanında yaz kış aynı arazide kalan, göçmen olmayan kuşlara “evâbid” (tekili âbid); her yıl doğum yapan (doğurgan) dişi eşeğe “ebid” demişlerdir. Bir arazinin sahibi tarafından, satılmamak ve miras bırakılmamak üzere vakfedilmesine “müebbed vakıf” tabiri kullanılır.²⁹

Kur’an’da, “sürekli kalıcı olmayı” ifade eden ve genelde çoğul haliyle gelen خَالِدِينَ “hâlidîn” (tekili “hâlid”) kelimesi ile “ebedilik” manasını içeren أَبَدًا “ebed” kelimesinin, cehennemlikler hakkında, birlikte خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (hâlidîne fihâ ebeden şeklinde) kullanıldığı üç ayet vardır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغَيِّرَ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

- 1) “İnkâr edip haksızlık yapanlara gelince Allah onları ne bağışlayacak ne de bir yola iletecektir. Ancak içinde ebedi kalacakları cehennem yoluna iletecektir. Bu da Allah’a çok kolaydır” (Nisâ 4/168-169)

²⁶ İbn Düreyd, **Cemhere**, c.III, s.201; İbn Fâris, **Mu’cem**, “ebd” md.

²⁷ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, “ebd” md.

²⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, “ebd” md.

²⁹ İbn Düreyd, **Cemhere**, c.III, s.201; Râgıb el-İsfahânî, **a.g.e.**, “ebd” md.; İbn Manzûr, **a.g.e.**, “ebd” md.

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

- 2) “Allah inkârcıları lanetlemiş ve onlar için çılgın bir azap hazırlamıştır. (Onlar orada ebedi olarak kalacaklar ne bir koruyucu ne de bir yardımcı bulacaklardır” (Ahzâb 33/64-65)

إِلَّا بَلَاغًا مِّنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا

- 3) “Kim Allah’a ve Resûlüne karşı gelirse, bilsin ki ona, içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır” (Cin 72/23)

Bu üç ayette kâfirlerin cehennemdeki kalışlarının sonsuza kadar devam edeceği, خَالِدِينَ “hâlidîne” kelimesinin أَبَدًا “ebeden” kelimesiyle pekiştirilmiş şekilde kullanılmasıyla beyan edilmiştir. Cehennem azabının sonsuz olduğunu kabul eden âlimler de öncelikle bu üç ayeti delil göstermişlerdir. Öte yandan cennetliklerin cennetteki kalışlarının sonsuzluğu da aynı ifade biçimiyle sekiz ayette açıklanmaktadır,³⁰ Kehf suresinin 3.ayetinde ise خَالِدِينَ “hâlidîne” kelimesi yerine “kalmak, beklemek” anlamına gelen مَاكِنِينَ “mâkisîne” kullanılmıştır.

Azabı geçici görenlerin “hulûd” kelimesiyle ilgili olarak öne sürdükleri argümanlardan biri de şudur:

Nisa suresi 93. ayetinde bir mü’mini kasten öldürmek suretiyle büyük günah işleyen veya Allah’a âsî olan mü’minler için de “hulûd” kelimesi kullanılarak cehennemde kalacakları belirtilmiştir. Eğer “hulûd” ebediyet manası taşıyorsa büyük günah işleyen mü’minlerin de Mutezilenin öne sürdüğü gibi cehennemde ebedi olarak kalacaklarını ve hiçbir zaman buradan çıkamayacaklarını kabul etmek gerekirdi. Hâlbuki Ehl-i sünnet âlimleri arasında müminlerin bir süre azap gördükten sonra cehennemden çıkacakları noktasında icmâ vardır. Şu halde ‘hulûd’ ebediyet değil uzun süre anlamındadır.”³¹

Nisâ suresinin miras ayetlerinden sonra gelen 14. ayetinde Allah’a ve elçisine isyan eden, O’nun çizdiği sınırları çiğneyen kimselerin cezasının içinde ebedi kalmak üzere (hâliden fihâ) cehennem olduğu belirtilir. Said b. Cübeyr, Kelbî gibi ilk dönem bilginlerinin yanı sıra Taberî, İbn Atıyye, İbnü’l-Cevzî, Fahreddîn er-Râzî, İbn Kesîr gibi müfessirlere göre “Allah’a isyân eden”den maksat, miras taksiminde haksızlık yapmak suretiyle günah işleyen mü’min değil, ilâhî taksimi reddeden, bu konuda Allah’a karşı gelen kimsedir. Nitekim İbn Abbâs’tan gelen bir rivayete göre bu âyet, miras ayetleri inince inkârcılardan (münafıklar) bir şahsın, “Ata binmeyen, savaşa iştirak etmeyen, ganimet kazanmayan kimse (kadın, çocuk) şimdi malın yarısını veya tamamına vâris mi olacak?” diyerek ilahi taksimi reddetmesi üzerine inmiştir. Böyle bir kimse cehennemde ebedi kalacaktır.³² Ayetin lafzının umum olmasını ve buna bağlı olarak ayetteki tehdidin kapmasına mü’minin de girebileceğini düşünen âlimler ise ilâhî tehdidin mü’min hakkında tövbe ile veya ahirette Allah’ın onu bağışlamasıyla ortadan kalkacağını söylerler.³³ Son dönem müfessirlerinden İbn Aşûr ise “hulûd”un uzun müddet manasında olmasını sadece bir ihtimal olarak değerlendirir.

Bir mü’mini kasten öldürenin cezasının içinde ebedi kalmak üzere (hâliden fihâ) cehennem olduğunu bildiren Nisâ’nın 93. ayeti hakkında de benzer şeyler söylenmiştir. Bir sahabeyi öldürdükten sonra irtidad edip Mekke’ye kaçan ve fetih günü öldürülen bir şahıs hakkında indigini dikkate alan bazı âlimler, tehdidin kâfirler yani mü’minin kanını helal addederek öldüren kimseler hakkında olduğunu söylemişlerdir.³⁴ Tövbe veya Allah’ın bağışlamasıyla

³⁰ Bk. Nisâ 4/57, 122; Mâide 5/119; Tevbe 9/22, 100; Tegâbun 64/9; Talâk 65/11; Beyyine 98/8.

³¹ İbn Kayyim, *Hâdi’l-ervâh*, s. 367; Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *DİA*, c.IV, s.308.

³² Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (Şâkir), c.VIII, s.72.

³³ Hüseyin b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, Riyad 1993, c.II, s.267.

³⁴ Taberî, (Şâkir), *Câmi’u’l-beyân*, c.IX, s.61; Begavî, *a.g.e.*, c.II, s.267.

cezanın kalkacağı söyleyenler de vardır.³⁵ Hatta ilk dönem âlimleri içerisinde, mü'min de olsa katilin tövbesinin kabul edilmeyeceğini dile getirenlerin sayısı az değildir.

Aslında bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasının ana nedeni şudur: Nisâ 93'te mü'min kâfir ayırımı yapılmadan katilin cehennemde ebedi kalacağı belirtilmiştir, hâlbuki aynı surenin 48. ve 116. ayetlerinde Allah'ın şirk dışındaki günahları bağışlayacağı duyurulmuştur; Hz. Peygamber de mü'min olarak ölen kimsenin cehenneme gitse de orada ebedi kalmayacağını açıklamıştır. Bu durumu dikkate alan İslâm âlimlerinin çoğu, söz konusu ebedi azap tehdidinin mü'min hakkında tövbe ile veya ahirette ilâhî affa uğramak suretiyle ortadan kalkacağını savunurlar. Gerçi İbn Atıyye'ye göre, katilin mü'min olması durumunda ayetteki "*hulûd*" kelimesi "uzun müddet kalmak" manasına gelebilir. Tıpkı hükümdarları için halkın ebedi yaşama dileğinde bulunmaları (*tahlîd*) gibi. Ayette '*hulûd*'dan sonra "*ebeden*" kaydının gelmemiş olması da bunu gösterir. Çünkü "*hulûd*" ile "*ebed*" kelimeleri Kur'an'da ancak kâfirler söz konusu olduğunda birlikte kullanılmıştır.³⁶ İbn Atıyye'den sonra benzer yaklaşımda bulunan müfessirler de olmuştur. Ancak onları böyle bir mana vermeye iten şey, "*hulûd*" kelimesinin hakiki anlamıyla ebedilik anlamı içermemiş olması değil, mü'minin cehennemde ebedi kalmayacak olmasıdır. Bu gerçekten hareketle onlar "*hulûd*" kelimesinin mü'minler hakkında mecazen "uzun müddet kalmak" manasında kullanılmış olabileceğini söylemişlerdir. Üstelik bu yaklaşım, onların güçlü olarak savundukları bir şey de değildir. Konuyla ilgili en yaygın ve makul görüş şudur: "*Hulûd*" kelimesi ebedilik bildirmekle birlikte, bazı ayetlerde mü'minleri de kapsayabilecek tarzda umum olarak yöneltilen "cehennemde ebedi kalma" tehdidi, mü'minler için tövbe etmeme veya ilâhî affa uğramama şartına bağlıdır; tövbe ile veya af ile öngörülen sonsuz ceza hükmü ortadan kalkar.

Sözün özü; "*hulûd*" ve "*ebed*" kelimeleri, "sonu olmayan zaman" anlamını ifade etmektedir; bu anlamı ifade etmediğini kesin bir dille söylemek mümkün değildir. Araplar bu kelimeleri dünyevî konularda "uzun zaman" manasında kullanmış olabilir. Bu tür kullanımlar her dilde söz konusu olur. Hatta bu iki kelime, İbn Atıyye'nin dediğinin tersine, "uzun zaman" anlamında hakiki, "sonsuzluk" anlamında mecazi de olabilir; bir dilde kelimelerin tek tek hangi anlamının hakiki hangisinin mecazi olduğunu kesin olarak tespit etmek her zaman mümkün olmaz. Bir kelimenin hangi manada kullanıldığını tespit edebilmek için öncelikle kullanıldığı alana bakmak lazımdır. Dünyevî alanda kullanıldığında, meselâ "*müebbed hapis*" dendiğinde, ilgili şahsın yaşamının sonuna kadar, yani uzun süre manasının kastedildiği açıktır. Benzer şekilde bir sanat eseri için "*âbide*" dendiğinde, onun çok uzun süre ayakta kaldığı ve kalacağı anlatılmak istenir. Dünya sonlu olduğundan ondaki herhangi bir nesne için "sonsuz" tabirini kimse hakiki anlamda kullanmaz. Peki, bu iki kelime âhiret alanında kullanıldığında hangi manaya gelir? Bunu tespit için, öncelikle âhiret hayatının zaman boyutunu bilmek gerekir. Gerek Kur'an gerekse hadisler ahiretin bir sonunun olmadığını açıklamaktadır. Bunu azabın sonlu olduğunu söyleyenler de kabul etmektedir. Şu halde, tartışma konusu olan "*hulûd*" ve "*ebed*" sözcükleri Kur'an'da sonu olmayan âhiret alanında kullanıldığına göre, bunların ebedilik bildirdikleri yönündeki yaklaşım dil ve mantık açısından gayet tabii karşılanmalıdır; dünyadaki bir nesne için "ebedi" demek, dünya durdukça kalıcı; ahiret hayatı için söz konusu olduğunda ise ahiret var oldukça demektir. Sırf sözlük anlamdan hareket edilecek olursa, sonsuzluk bildiren tek bir sözcük bulmak dahi güçleşir; azabın sonlu olduğunu öne sürenlerin yaptıkları gibi. Onların yolundan yürünecek olursa cennetin de sonlu olduğu sonucuna ulaşmak zor olmaz. Çünkü cehennem geçici olduğunu söyleyenler, onlarca ayette geçen "*hulûd, ebed*" gibi sözcükleri (azap için de kullanıldığından) bir tarafa bırakıp cennetin ebediliğini ispat için Ra'd suresi 359. ayette kullanılan "*dâim*"e ve buna benzer bir iki sözcüğe sarılmışlardır.³⁷ Üstelik "*dâim*" kelimesi de sözlükte "hareketsiz olmak (sükûn), bir şeyin üzerinden uzun süre geçmek" gibi anlamlara gelmektedir.³⁸

Daha önce zikredildiği üzere üç ayette, kâfirlerin cehennemde ebedi kalışları, "*hulûd* ve *ebed*" sözcükleri birlikte kullanılarak belirtilmiştir. İbn Atıyye'nin dediği gibi, böyle bir

³⁵ Taberî, (Şâkir), *Cami'u'l-beyan*, c.IX, s.62-63.

³⁶ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, c.II, s.95.

³⁷ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "*Azap*", *DİA*, c.IV, s.308.

³⁸ Mesela bk. Râgıb el-İsfahâhî, *el-Müfredât*, "*dvm*" md.

kullanım inkârcıların azabının sonsuz olacağı yönünde önemli bir delildir. Azabı sonlu görenler söz konusu iki sözcüğün anlam alanını sınırlandırırken üç ayrı sözcüğü de gündeme taşırlar:

“*Hulûd ve ebed*” kelimelerinin sonsuzluk manasında olmadığını gösteren bir başka husus da kâfirlerin cehennemde kalışlarının “*mesvâ, lûbs ve müks*” kelimeleriyle ifade edilmiş olmasıdır. Bu üç kelimenin ilki “durak, konaklama yeri”, diğer ikisi ise “belli bir müddet beklemek ve gecikmek” anlamlarındadır. Zuhruf suresi 77. ayetinde Mâlik adındaki cehennem muhafızının kâfirlere “bekleyeceksiniz” demesi, Nahl suresi 29. ayetinde cehennemden “konaklama yeri” diye bahsedilmesi ve Yunus suresi 45. ayetinde ölümden haşre kadar insanların kabirde geçirdikleri sürenin “*lûbs*” kelimesiyle anlatılması, âhiret azabının sonlu olduğunu göstermektedir. Aynı kelimeler cennet ehli hakkında kullanılmamıştır. “*Lûbs*” ayrıca “*ahkâb*” ile bir arada kullanılarak cehennemden cennet farklı bir devam sürecine tabi olduğuna işaret edilmiştir.”³⁹

Öncelikle, bu üç kelimenin cennet ehli hakkında kullanılmadığı iddiasının doğru olmadığını belirtmeliyiz. En azından “*müks*” sözcüğü Kehf suresinin 3. ayette cennetlikler hakkında kullanılmıştır. Öyleyse cennetin de sonlu olduğunu mu söylemeliyiz? Sözlüklere bakıldığında üç kelimenin de mutlak olarak “durmak, ikamet etmek, beklemek” anlamına geldiği görülür.⁴⁰ İddia sahiplerinin “*lûbs*” ve “*müks*” sözcüklerindeki “beklemek” manasını “belli bir müddet” ile nasıl sınırlandırdıklarını anlamak güçtür. Diğerlerine göre Kur’an’da en çok geçen “*lûbs*” sözcüğü hemen her geçtiği yerde zaman belirteci ile birlikte kullanılmıştır; dolayısıyla belli bir müddetin kastedildiği, kelimenin kendisinden değil birlikte kullanılan zaman belirtecinden anlaşılmalıdır. Zuhruf suresi 77. ayetindeki “bekleyeceksiniz” (*inne kûm mākisûn*) ifadesine gelince; o, herhangi bir zamanla kayıtlanmış değildir. Kaldı ki, Mâlik’in “bekleyeceksiniz” sözünü “cehennemde bekleyeceksiniz” şeklinde anlamak ne kadar isâbetlidir? Mâlik, cehennemliklerin “*Rabbîn (barî) bizi öldürsün!*” şeklindeki sual ve isteklerinin cevabını “bekleyeceksiniz” demektedir. Nitekim bir hadiste onların bu isteklerine (ahiret yılıyla) kırk sene sonra cevap verileceği, neticede cehennemden çıkmaları bir yana bir daha konuşmalarına dahi izin verilmeyeceği belirtilir.⁴¹

Burada ayrıca belirtmelidir ki; “*hulud ve ebed*” sözcüklerinin sonsuzluk bildirmediği hükmüne, aynı konuda “*lûbs, müks, mesvâ*” gibi kelimelerin kullanılmış olmasından hareketle ulaşmak doğru olmaz. O takdirde, cennet için “*huld, hulûd, müks, ebed*” vb. sözcüklerin kullanılmış olmasından hareketle, birilerinin “*dâim*” kelimesinin de sonsuzluk bildirmediğini; cennetin de sonlu olduğunu iddia etmesini garipselemek gerekir.

Azabı sonlu görenlerin bir başka gerekçeleri de şudur: “Kur’an’da Hicr suresi 48. ayetinde cennet ehlinin buradan “çıkarılmayacakları” belirtilirken cehennem ehli için aynı ifade kullanılmamış, onların cehennemden çıkmak istedikleri zaman “çıkamayacakları” Mâide suresinin 37. ayetinde ve çıkmalarına dair hükmü vermenin Allah’a ait olduğu Mü’min suresinin 11. ve 12. ayetlerinde bildirilmiştir. İki ifade arasındaki fark açıktır.”⁴² Bu konuda birçok şey söylenebilir. Ancak kısaca şunu belirtmeliyiz: Cennet ehlinin buldukları yerden “çıkarılmayacaklarına dair açıklama, onların o nimetlerden asla mahrum edilmeyeceklerini, kimsenin kendilerini oradan çıkarmayacağını belirtir. Cennetliklerin cennetten çıkmak için bir talepte bulunmaları beklenmez ki “çıkamayacakları” açıklansın. Diğer taraftan cehennemliklerin “çıkarmak istediklerinde çıkamayacaklarının açıklanması da gayet yerinde bir ifadedir. Çünkü cehennemlikler çıkmak istemeyecekler mi ki kendilerine “siz çıkarılmayacaksınız” densin. Şu hâlde, iki ifade arasındaki farkı görmek lazımdır. Mü’min suresinde “*hükümün Allah’a ait olduğu*” ifade edilmesine gelince, bundan, Cenâb-ı Hakk’ın cehennemden çıkmaları yönünde

³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “*Azap*”, *DİA*, c. IV, s.308.

⁴⁰ İbn Düreyd, *Cemhere*, c.I, s.170 “*svy*” md.; c.I, s.203 “*lbs*” md.; c.II, s.49 “*mks*” md.; İbn Fâris “*mks*”, “*lbs*” “*svy*” md.

⁴¹ Hâkim bu rivayetin Buhari ve Müslim’in şartlarını taşıdığını söylemiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir (bk. el-*Müstedrek*, c.VIII, s.3146).

⁴² Yusuf Şevki Yavuz, “*Azap*”, *DİA*, c.IV, s.308.

hüküm vereceği/verebileceği sonucuna ulaşmak olsa olsa zorlama bir te'ville mümkün olur.

SONUÇ

Kuşkusuz “hulud” ve “ebed” kelimeleri tek başına sözlük anlamlarıyla ele alındığında süreli bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu da cehennem veya azabının sonlu olduğu hükmüne mesnet oluşturmaktadır. Öte yandan aynı kelimeler mecazi olarak sonsuzluğu da ifade etmektedir. Ayrıca zahiri manaları ele alındığında ilgili ayetlerde geçtikleri yerlerde büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedi kalacağı anlaşılmaktadır. Ancak büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedi olarak kalmayacağı görüşünü benimseyenler, bu kelimelerin süreli bir zamana delalet ettiğini ileri sürmektedirler. Fakat kâfirlerle ilgili yerlerde ise aynı yoruma tabi tutmayı süresiz ebediyeti ifade ettiğini söylemektedirler. O halde sadece kelimelerin ifade ettiği anlamlara takılı kalmak yerine, nasların bütünü de dikkate alarak daha isabetli bir hükme sahip olmak mümkündür.

En nihayetinde bizim bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz tez: nasların ve hadislerin ışığı çerçevesinde ahiret hayatının sürekli olacağı, bir kesintiye uğramayacağı ve bu durumun yüce rabbimizin ‘ezeli’ ve ‘ebedi’ olmasına bir paralellik oluşturmayacağından tevhid ilkesine de aykırılık getirmeyeceğini bir kez daha vurgulamak isterim. Allah en yücedir istediğini her an gerçekleştirmeye gücü yetendir. Bir şey sonradan yaratılıyorsa ve ezeliyeti yoksa bizatihi ebediyeti de mutlak manada olmayacak demektir. Bu durum sadece ve sadece yüce rabbimiz için geçerlidir. Ama şurası da muhakkak ki ahiret hayatı bu dünya hayatından çok daha uzun olacaktır. Son bulacak olması ise Allah’ın dilemesine bağlıdır. Kur’an’da bize bildirilen kadarıyla bu sürenin ebedi olduğunu bilmekteyiz; ama nasıl bir ebediyet olduğu mahiyetinin ne olduğunu en iyi bilen her şeyi bilen Allah’ın ilminde ve kudretinde saklıdır. Yaptığımız çalışma bize şunu gösterdi ki; biz sınırlı irademiz ve aklımızla ancak ve ancak rabbimizin bize bildirdiği kadarını kavrayabilir ve anlayabiliriz daha fazla öteye gidemeyiz. Nitekim ahirette insan dünya hayatında ne kadar kaldığını bir gün veya bir günden daha az diye kıyaslama yapabilmesi aslında ahiret hayatının bu dünya hayatına göre çok daha uzun olduğunun bir göstergesidir. Bir mukayese ediliyor olması aslında ahiret hayatının ne denli uzun bir zaman dilimini içine aldığı en güzel kanıtıdır diye düşünüyor ve her şeyi yaradan rabbimizin bu konudaki hâkimiyetine bir mü'min olarak teslim olup inşallah cennette sevdiğimizle beraber sonsuza kadar kalacağımızı ümit ediyorum.

KAYNAKÇA

- el-BEGAVİ**, Hüseyin b. Mes'üd, *Me'âlimü't-tenzîl*, Riyad, 1993.
- DOĞRUL**, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1980
- İBN ATIYYE el-ENDELÜSİ**, Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz*, Beyrut 1413/1993.
- İBN DÜREYD**, *Cemheretü'l-lüga*, Haydarabad 1345.
- İBN FÂRİS**, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya er-Razi, *Kitabu Muçmeli'l-Luga*, (Tahkik: eş-Şeyh Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- İBN KAYYİM el-CEVZİYYE**, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebubekir, *Hadi'l-Ervah İla Biladi'l-Efrah*, (Tahkik: Yusuf Ali Bedevi), Daru İbn Kesir, Beyrut 2008.
- , *Şifa'u'l-alil fi mesaili kaza ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lil*, (Tahkik: Seyyid Muhammed Seyyid-Seyyid İmran), Daru'l-hadis, Kahire 2005.
- İBN MANZUR**, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, ty.
- MATURİDİ**, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, (Tahkik: Fatma Yusuf el-Haymi), Beyrut 2004.
- RAĞİB el-ISFAHÂNİ**, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.
- et-TABERİ**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Cami'u'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, (Çeviren: Kerim Aytakin-Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, “Azap”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991